

З російської України.

Новини нашої штуки.

Надайте, надайте перепони, що відокремлюють різні роди поезії! Нехай перед поетом розстиляється великий горизонт, нехай його геній не почувася більше тісних загородок, у яких замикається, послабляється штука. *Себастьян Мерсіє.*

Усюди і в усі часи чоловік, не дожидавчись, поки вироблять ся оруддя, способи промислу, творив те, що ми односимо тепер до прекрасних штук — о стільки необхідною з'являється ся задля людини ота роскіш. *Шеріюле.*

Руйнуванє естетики взагалі і яскравого її представника, штуки — річ відома ще з давніх давен. Ще, як знаємо, Плятон, обдумуючи свою ідеальну державу, вигнав відотіль Гомера, яко зводителя народніх звичаїв; Плятон же казав про малярів, що вони роблять пусте діло вже після одного того, що всі земні об'єкти — лише погані копії совершенних типів, незграбні перейманя нетлінних вічних ідей. Варт згадати тільки його печерю, закованих в кайдани рабів, що бачуть на стінах своєї в'язниці рухливі типи і приймають їх за живі істоти — і питанє про даремне копіюванє реального в природі розрішаєть ся само собою. І в усі часи, скільки не живе мир, не переривалась плеяда індивидів, одарених єдиним лише інстинктом — інстинктом існуваня, щоб там не було по за ним існуванєм; вони касували ідею прекрасного тільки за те, що вона не давала їм чобіт. Межа, що віддалює безапеляційні заяви від прагматичної аргументації, не переступалась ніколи, і тільки найбільше впликодушні з нищителів згідні були і за штукою при-

знати де-яку вигоду: вона теж може де-чому учити, і її можна зробити школою премудрости та добродітелі, казали вони.

Фахові ригористи „борби за істнуванє“, псевдоекономісти, а за ними і вся „нища братія“ духова казали: „Проста, без усякої архітектури халупчина також добре боронить від негоди, як і чудовий палац. Спалить усі картини і поетичні твори, розбийте всі статуї — і запас хліба від сього не зменшить ся ні на одне зерно, а звівечите хоч один виділ індустрії — і мир зараз же почує захитанє в своїому добробуті. Штука — се чиста розкіш“! Але гарні утілітаристи чомусь завжди були поганими психологами: вони забували, що, хоча штука й розкіш, але розкіш так дивно і незрозуміло звязана з чоловічою істотою, що чоловік, котрий обходить ся без неї, є варваром, може й гідним по частині на добрі поривання, але диким душею. Може серед нас і є типи, що ніби-то перечать сьому, але не треба забувати того, що ми все-ж таки, так сказати-б, клясично виховались за помічю штуки і вона вже влила нам у кров де-що з своїх позиточних соків. І почім знати: може тоді, коли наука, релігія і штука віддадуть нам усе, може тоді вони і стануть нам непотрібними, але тепер естетичні задоволення ще о стільки далекі від денних турбот і від деяких жолудкових ідей, що утворюють цілий свій осібний мир, мир не підлягаючий законам соціальної общини, в якій так погано чуває себе чоловік. Дивлючись на твір геніяльного маляра, слушаючи музику, чоловік не чуває ні задоволеної користоловності аві гордошів, у кишені у нього не прибавляється ні однієї золоті монети і після читання поезії йому не менше хочеть ся їсти, ніж перед нею; але тоді всі душевні емоції находять таке широке натуральне задоволенє, чоловік в ті хвилини о стільки ідеальне змаганє созерцання ставить вище бажання „мати, утілізувати“, що справді, здається можливим достиженє тут, на землі пізнання Слова Істини, представника совершенних форм, втілених тепер гецієм у форми індивідуальні, чуттєві. І той мир, в котрому звучащі тіла балакають до нас язиком чуття, риси і контури роз'яснюють нам таємні відносини між природою і доступними нам формами її; той мир, що яскраво малює нам всі дивні процеси нашої душі, зарожденє і гибель почувань, і боротьбу, і торжество, і шіць, і безсилість: той мир — є кращим з усіх!

Язык його — не схожий з нашим, але ми розумієм його: коли хвиля, неперестанно плещучись о беріг, стогне, радіє, при-

літає і знов уносить ся кудись у блакитну далечінь — нам зрозумілими стають неземні змагання великої душі, змагання, що несли духа над бездонними стрімкими ярами, над необсяжними океанами, несли кудись далеко, в незрозумілу височінь неба. Коли згуки оркестра, то жартовливо пробігаючи в верх та в низ, то гармонійно несучись повними акордами доходять нашого вуха — наш розум ясно бачить тоді, чому-то лїс отой такій смутний завжди; про віщо листє його так тихо шепоче поміж собою, і чому вітер так непевно і несміливо цілує лілію перед заходом сонця. Коли з рам золотих гляне на нас усе сяйвом облите широкеє поле та почуєть ся відотіль і пісня жайворонка і дякуюча молитва косяря — як легко, вільно зітхнесть ся тим повітрем, що хвилями і цілими потоками лє на нас далекий худог. І він, що десь і колпсь жив одним житєм з природою, що плакав над згуками та фарбами — примушує тепер і нас тремтіти перед розкритими тайнами життя, вслухуватись у розкішну пісню соловія і в журне туркотіє горлиці...

Відомо все се і не є аксіомою лише двом категоріям людей: розумам абстрактним, що витають в царствах холодних ідей, і людцям, що пірнули цілком у турботи про омарів, про відсотки та акційні дивіденди. Крім сих, що може й мають змогу розуміти та не мають до того снаги і охоти, є ще мільони людей, котрі може й хотіли-б пізнання, та суворі умовини житеві кинули їх в таку сумішку суспільних розумінь, в такий конгломерат непорішених питань, що їм не стає цілого життя на те, щоб і малу долю їх порішити, бо увесь час їх, сих людей, іде на добуванє васущника, на випрямленє зігнутого горба. І може в тому, щоби дати змогу сим обездоленим бачити прєкрасне, і є найбільше симпатичне завданє штуки.

Досї малярі, музиканти, скульптори, архітектори, взагалі представники штуки були якимись узурпаторами: вони думали що тільки вони самі можуть достойно оцінити той або инший художний твір, що тільки вони самі є „своїм найвисшим судом“ і через се з якимсь призирством пропускали мимо вуха „шум товпи“. Правда, худог бачить те, що недоступне другим очам; його душа більше чутлива і сколихнесть ся до глибини тоді, коли друга істота зостанеть ся зовсім спокійною — але що такий аристократизм не є природним станом, за се свідчить уже само те, що худоги все-ж таки творять задля публіки, а не задля самих себе.

Досі здобутки штуки, правда, були розкішю. В той час, коли поет з огненим словом уже став по часті доступним сірій масі, маляр, скульптор і музикант живуть ще на осібних умовах: твори їх, яко наслідки богодухновенних ідей, цінять ся нами трохи що не на вагу золота, через що вони зовсім недосяжні і, виходить, незрозумілі ширшим верствам. Можна сказати-б, що продукування взагалі задля більшого числа людей уже само породжує ремісництво, ділетантизм і профанацію, але то буде неправда, бо наколи і бувало так досі у нас, то се лише наслідок нашого неуміння. Фідій і Праксітель не стали ремісниками через те, що статуї їх стояли на вулицях; Есхіль та Софокль не були репрезентами індустрії, хоча цінителями їх трагедій був увесь нарід. І почім знати: може тоді, коли сьвіт штуки і науки осяє темну масу, коли стануть зрозумілими твори гегія „єдиному от малих сих“ — може тоді і справді земля буде найкращою з планет! От тим то і треба радіти, коли роблять ся в сьому напрямі хоч які малі кроки, хоч який поступ.

Є виданим і вийшов уже у сьвіт тепер альбом „Из Украинской Старины“, споружений д. Васильковським. Альбом сей має на меті, перше: дати матеріали з української старовини — історичні сцени, звичаї, типи, одіж, клейноди і т. и. Як каже проф. Яворницький в тексті до альбома: „В наші часи ніхто вже не стане заперечувати великому просьвітному значіню науки археології чи то науки про стародавности... Тому в теперішні часи і державні заклади і приватні особи показують великі заходи і не мало покладають кошту на збиранє всіляких стародавностей, наповняючи рідкостями не тільки метропольні, а і провіційальні музеї. Тому і всяка проба виданя старовини не тільки не буде зайвою, а навпаки — необхідною і бажаною, яко підручник задля археології і яко добра книжка всякому читаючому. Державні заклади і окремі особи вже не мало видали ріжних альбомів старовини і тим принесли велику поміч російській археології... Але в усіх тих і подібних виданях ми бачимо або дуже мало або й зовсім не бачимо української старовини і власне старовини козацького періоду історії України. Досі відомі тільки два виданя козацької старовини: одно зроблене в Москві „Обществом исторіи и древностей“, що видало де-кілька типів козаків, міщан та селян та і то яко додаток до „Лѣтописнаго повѣствованія о Малой Руси“ Рігельманового; друге виданя було зроблено в Київі приватною

особою В. В. Тарновським, котрий видав де-кілька портретів українських гетьманів, яко ілюстрації до праці Антоновича і Беца: „Историческіе дѣятели юго-западной Россіи“.

Першою метою альбома було зарадити сьому і заповнити собою той пропуск. Друга мета — зробити сей альбом дешевим і сим дати змогу розповсюдитись художньому виданю поміж ширшим загалом, але ся друга мета не була виконаною з причини зовсім незалежних від автора. І хоч сей альбом і не тієї ціни, якої бувають у нас взагалі художні видання, розраховані на товсті гамани, але ціна його все-ж не о стільки і низька, щоби ширші верстви мали доступність його набувати.

Сергій Іванович Васильковський — відомий маляр-пейзажист, „классный художникъ I-й степени“. Родив ся він в 54 році, а в 85-му скінчив Петербурську Академію Штук, одержавши велику золоту медаль за програму пейзажного малярства. Тоді він був посланий за кордон, яко стипендіят Академії Штук з речинцем в 4 роки. В 85-му році д. Васильковським намальована була „Весна“ (програма на 2 зол. мед.); далі в 86-му році „Пейзаж“ (що був удостоєним 1 зол. мед.); в 88 р. „Окрестности Хелоса в Испаніи“ (власність Государині); в 89-му „Запорожець на розвѣдкахъ“ (власність Академії Штук), „Утро“, „Два хутора в Малороссіи“, „Посли дождя“ і т. д. і т. д. Взагалі в усіх своїх малярках д. Вас. виступає яко талановитий пейзажист: світлий, вірний погляд на природу дає йому змогу одразу орієнтуватись в досить сложних композиціях і користуватись розумною та рішучою свободою в фарбах. В його мотивах завжди чутно потьку поезії, гармонію фарб, а чудові тони, виборність в рисах та релефах, м'якє, спокійне і тонке спарованє тонів падають приваблюючу свіжість усім його працям. Що найкраще ж йому дають ся ефекти горячого, ясного полудневого сонця, що напало вже атмосферу і спекою дише тепер з полотна; або блакитна далечінь, синій ранковий туман, що стелить ся по-над степом та, мов воалем прозорим, мов серпанком, накриває і журавель далекий над колодязем і он того козака, що на коня мостить ся сідати. Взагалі на малярках д. Вас. чуєть ся, що між глядачем і картиною є ціла верства повітря, котрим так і хочеть ся дихнути.

Ще одним не малим достоїнством малярків д. Вас. треба лічити неприсутність в них підкрашуваня природи: худож нам малює

її такою, якою вона єсть, хиба може трошки, яко поет, ідеалізуючи оригінали — а се досить великої ваги річ, коли взяти на увагу, що не так ще давно пейзаж взагалі не студіював ся і може Калама (німецький маляр) лише можна було лічити першим, що показав на необхідність студіювання природи, знання рисунка, що умів, не ідеалізуючи і не топчучи натури, скупити в картині ідею зі строгою вірністю природі. До того-ж часу кожний більш-менш знаний маляр утворював свою систему, доводив своїх ідей, часто хитливих після першого вже погляду. Так, напр., німецький худож Андрій Ахенбах показує ніби-то цілий новий шлях пейзажного малярства, але той новий шлях — просто технічний спосіб, що надавав штуці вид ремісничої продукції. Після його системи треба було накидати поперед малюнок яким-небудь вишнім тоном, підготовлювати його в світлих та густих тонах, потім, як висохне, лєсувати, легко прописуючи зверху, в кінці-ж ножем проскоблювати по лєсованому все, що тільки можна. Правда, таким робом виходили на малюнках і зморщкн води, і старість одежі на фігурах, і туманні тони на березі моря, і пори в землі та в каміні, але те, що ще сяк-так давалось самому Андрієви та по часті його братови Освальдови, виродилось у дальших репрезентантів того напрямку в саме найжальче ремісництво, а такі мисли Ахенбаха, як напр.: „дерево не більше, як пляма на картині, і не має зміслу старатись передавати характерні риси дерева — аби було дерево“ — такі кажу, мисли, звичайно могли дати лише самі скорботні наслідки.

Курбе, відомий французький маляр, малював усе — і повітря, і воду, і фігури шпательом, не доторкуючись з-за пустої оригінальності, *roug le chique* пензльом навіть там, де то доконче було потрібне. Корб малював без рисунка, кажучи, що в натурі рисунка нема, що там усе лише загальне, стушоване. Були засади — збирати світло в середину картини або держати два, а в середину тінь; потім казали про три, навіть чотири світла (*Spring-Zicht* німецький) і т. д. і т. д. без кінця. Кожний з малярів, маючи свій характер малювання, думав, що він є єдиним можливим, ставив свій спосіб в край вугла і будував на тому камені архітектоніку малярства. Одні з них казали, що головне в штуці ідея, мотив; другі-ж доводили, що можна лише самим точним копіюванєм натури дійти мети, але, як справедливо каже проф. Орловський: „кожен з сих напрямків крайність, кожен з них помпляєть ся, стежучи лише за половиною ви-

хідної мети. Завданє маляра — змалюванєм річий і ефектів, існуючих в природі, передати свою мысль, свій настрій. Інакше він стає лише фотографічним об'єктивом, не більше. Але треба зауважити і те, що ідею можна передати в легкому ескізі, в десятках рисах — особисто уява глядача доповнить останнє. Але тоді навіть малярство, навіть штука?... Коли ми дивимось на природу, напр., на схід сонця, на рухливу тінь від хмари — то тут уже нема місця роботі уяви, розума; момент є цілком готовий, його бачиш, як він є — і тільки. Думаю, що се вихідний пункт і в штуці; наколи художам удасть ся коли-небудь передати свою мысль шляхом вірного змалювання предметів, позичених з природи, не насплюючи ні форми ні колірів їх — то думаю, що се було-б висшим ступенем штуки“.

І от сі ідеї — вкладуванє душі живої в мертву природу при можливо точному її змалюваню, проблискують в творах д. Васильковського. Він сам каже: „Можна прекрасно написати малюнок, гарно положити вірні фарби, все зробити, як слід... Але як немає у картині того „щось“ — немає і самої картини“.

В своїому альбомі „Изъ украинской старины“ д. Вас. виступає вже не яко пейзажист, а вже швидче яко історичний маляр, котрий де в чому уступає пейзажистови. Альбом сей має ХХ малюнків українських типів з доданими до них чудовими вінетками пером, легко виконаними після акварелів самого д. Вас. таким майстром пера, як акад. Самокіш. Маючи і де-яку чисто історичну консеквентність, альбом починаєть ся гетьманом Петром Конашевичем Сагайдачним, котрий

Много з неволи христіан свободыл,
За што Бог з воинством его благословил,
Бо за найбільшую нех соби надгороду
Почитаєт рыцер, кгда кого на свободу
Вызволит, за што грѣхов собѣ отпущене
Одержит, а по смерти в небѣ вмѣщене.

Твердо держить гетьман в руках свою булаву: видно, що в достойних руках вона знаходить ся, в руках, звикших володіти хаотичною масою і направляти її, бездушну, куди слід. На голові у нього висока боброва шапка з жовтим верхом, відкрила високе чисте чоло, і з нього спокійно, певно дивлять ся розумні очі... Чи вмів він та не хотів брати на хосен добрих обставин, котрі зовсім могли-б змінити становище України; чи може він був діяч

недалекосяглий, хоч і багато обдарований, що йшов своїм рутинним, хоч і певним шляхом?

Вінетка до малюнка — один із моментів нещасної задля Поляків битви під Хотином. Гордо підносять ся у гору високі кріпостні мури та башти; на першому пляї — їздець верблюдовий, спішно щось лаштує в своїй справі, далі самий розгал битви, а задній пляї, ледве накидані штрихами — густий натовп війська, що виступає з брам кріпостних. Щоб тільки і сталось з Річю Посполитою, як би не той „гетман-простак“, що своєю диктатурою над сіромахами та несамоховальним талантом здержав 600.000 війська Османового?

II. Далі іде Богдан Хмельницький „Александр Македонський українських літописий, Герострат польсько-руської культури“, як його узиває Куліш. Старий Хмель (малюнок зроблений після гравюру Hondiusa, *Naga Batavorum* 1651) у розкішному парчевому гетманському уборі, в червоних чоботах-сап'янцях, в правій руці держить розкішну, з дорогоцінним камінем булаву; на голові відома традиційна шапка з двома перами. Колір обличчя загорілий, темний.

Вінетка — козачий загін на поході. Попереді ватажок у панцирі, торбаніста з торбаном, козак з бунчуком, ще далі козаки в розмаїтих убраннях, мисюрках, кольчугах — усі з інтернаціональними фізіономіями, нічого не виявляючими. Чомусь увійшло в звичай у наших малярів перед козаками завжди малювати граючого та співуючого бандуриста. Але бандура о стільки тихий після своєї природи інструмент, що навряд козак міг би на ньому підгравати тоді, коли округ стоїть шумлява, іржане коний та скрики товаришів.

III. Воевода Адам Григорович Кисіль (з сучасного портрета), „кість від костий українських“ і в купі польський шляхтич і сенатор. І не дивно, що така подвоєнність стаповища могла породжувати в ті часи моральну дволичність людей, служене Богу і мамоні. Польським „обичаєм“ закручені вуса, якийсь несталый вираз обличчя — і при тому типічно-український склад і обрис голови, обстриженої по козацькому.

Вінетка — церква замок в Сутковцях Волинської губ. і Крестний ход. Ідуть братчики з усіма „окрестами“ — хорогвами, хрестами, ліхтарями; батюшки у двох несуть образ, диякон кадить до нього... Найкраще удалась фігура козака, що, відклавши у бік рушницю та шапку, сгав на коліна і уклоняється до процесії,

смирляючи перед сьвятинею своє козацьке достоїнство. Дивно тільки одно: чому-то д. Вас. надав такі чисто великоросійські типи сьвященнослужителям; ті окладисті бороди „лопатою“ якомсь ріжуть око обіч з здоровим козаком запорожцем, що несе „сьвяту хоргов“, не видаючи їй шаблі своєї; обіч з типовим селянином, що щільно придивляється собі під ноги — як би то „овону“ Спасителя не впустити.

IV. Полковник реєстрових козаків (після малюнків на знаменах); в високій шапці та в зграбному козацькому полковничому убранні. Вінетка — атака на козацький обоз польських панцирних гусар.

Дійсно велике вражінє і розрух робила мабуть ся важка кавалерія, коли неслась невпинною валкою, вся закована в блискучі панцирі, з своїми страшними крилами за сшиною! Вінетка малює нам самий розпал битви: на передньому пляї лежить збитий гусарин; крила його поламались, шлем з наїршеними сторонами одлетів у бік, обличє мертвецько-серіозне і права нога з острогою так ненатурально вивернулася; а кінь його живий, він тільки звалений, збитий дужчим ворогом — і натужується всім своїм тілом, усіма мускулами ветати... Далі-ж — бій кипить! Там козак рубається з гусарином, і непереливки, здається козакови, бо гусарин високо на кдні сидить — з біса його там закованого шаблею достанеш — спасибі другий товариш з пістолем підбігає. Там закинув козак аркана на шию Ляхови — і, широко розмахнувши крестом руки, валить ся з коня пишний лицар... Козарлюга, прихилившись до гармати, лаштує свою рушницю довжезну; кінь устрелений вишкявив зуби, рветь ся вперед — а там, далі все звішалося, укрилось димом, гуркотом, вибухами...

V. Хоружний (після сучасного портрета). Грубий, відпасений лисий козак, одягнений у рожевий контуш і підперезаний білим поясом. Вінетка — елегантно, добірно скомпоновані козацькі рушницї, келепи, шаблі, копія, пістолі, ятагани, порохівницї (з колекцій Г. П. Алексєєва в Петербурзі та А. Н. Поля в Єкатеринославі).

VI. Гонта Іван, сотник уманський (після сучасного портрета). Яскраво і хижо якомсь блищать нахмурені очі, щетинисті вуса стирчать в сторони, постать кремезна, міцна: наперед можна сказати, що сей не скривить ся, коли кати у нього з спини „пояси“ драти-муть та посипати-муть сіллю „сьвіже“ місце. Так і залишив

сотник Гонта кроваву загадку історії, що його пхнуло на страшний крок: чи Мелхіседекова Золота грамота, чи може власна образа від Младановича, бо не первина-ж була Україні покладати головами своїх синів за образи окремих осіб. Як би там не було, а тільки сей сотник, про якого сама полька Кребе казала, що його „і в сі часи (1827) р. можна було б лічити за шляхтича“, віддав ся на волю бурхливій течії власних інстинктів, забув свою культуру і плавав у крові, як і кождий в ті часи, відзначені єднанем в людях самих найпротилежвійших поривань.

Вінетка малює нам один із епізодів взяття Умані. Гонта похмурій, з вічною думою на чолі: „ой, не розіпемо ми, братця, того пива, що наварили“, стоїть „обіпершись на шаблю, і показує лівою рукою на якогось вязня, що привели сплутаним двоє козаків. Облича у козаків засмалені, п'яні чоловічою кровю, зі збившии ся на потилицю шапками; найбільше вдатна постать вояка, що стоїть з ліворуч: високий, зі здоровими вусами, а лице виявляє якусь сумішку байдужного призирства до звязаного і послуху стоячому в переді начальникови. Тут же якась дівчина, може жидівка, розпатлана, клячучи, простягає руки до Гонти, її підтримує козак зі списом; другий молодий ще хлопець, мабуть дурний, як пень, з грубими звірячими інстинктами, стоїть в пів зворота, обіпершись на рушницю: він привів мабуть отого звязаного, що ніби пручаєть ся з пут. Там далі горять будинки; козак конем наганяє жида і жидівку, намірившись на них списом; з темних брам костела вириваєть ся полумє, тягнуть в вузлах награбоване добро, і східці храмові обливають ся кровю молодого юнака, учня Базиліянської школи, на якого без жалю замірив ся козак. Сьвятині потоптані, на землі валяють ся паникадило і євангелія, стурбоване птаство піднялось з дзвіниць і криш і — мабуть саме небо почервоніло і почорніло від людських лютих страстей...

VII. Писар (після Калинського). От стоїть він з пером своїм нерозлучним за вухом і щільно щось придивляєть ся до паперу: очи дивлять ся серіозно і зашпслено, а губи ніби трошки-трошки іронічно та з призирством звичним усміхають ся. І читає і вже мабуть думає, як-то він на той папір відповідати буде; а може обмірковує, що з того документа викинути, а що додавати, коли доведеть ся читати його перед громадою. Та й не гаразд же бути писарем, та до того ще й розумним: і чує і бачить, що справив ся б незгірше отамана неграмотного, та ніж, мовчи та дш .. І ніхто

то про тебе не знає і не згадає!... Вінетка — писарські причандали (з колекції Г. П. Алексєєва): каламар з довгим срібним держалком, що затикав ся писарем за пояса на військових радах; печать, фоліанти, папери, універсал гетьманський з підписом Богдана Хмельницького та з круглою привішеною печатю, хрести і т. и.

VIII. Пушкар часів гетьмана Івана Мазепи, і мортира, що була одлитою після приказу гетьманського (зараз вона знаходиться в Артилерійському музеї в Петербурзі). Вінетка — козачі окопи та ретраншементи. Тут найбільшу увагу звертає на себе старий пушкар переднього пляна, що сидить на ляфеті. Навколо стогони, стрільба, горе чужою радістю і радість чужим горем, а він спокійний, флегматичний сидить, оточений пушкарськими причандалами та смокче люльку бурунку, обіпершись ногою на ядро. Ефектне освітлене, світляні контрасти надають великої краси сій фігурі.

IX. Вартовий. Козак з відгодованим ситим обличчям, показуючим, що „на пільгу“ пішло йому вільне козацьке жите, що і „щукою-рибиною та саламахою з водою“ можна бути ситеньким та гладким. На ньому темно-жовтий жупан, синій пояс, за поясом пістолі, шабля теліцається і обпер ся він на довгу свою рушницю. Вінетка — середина козацького обозу. Кріпкий, хоч і не ладний віз, що не боїть ся ніяких степових переходів, знамена, літаври (з поміткою Е. II.); тут же валяється сідло, казанок кипить і сокира, зацеплена в дривітню.

X. Тип запорожця. Здоровий сивий уже козак, повернув ся майже спиною. Він без чимарки, в блакитних штанах, перетягнутах жовтим поясом, за спиною рушниця; закинув назад руки і щось ніби роздивляється ся. На вінетці повинен був бути намальований бій козаків з Татарами, але він був викинений, бо трапилась чудова художня комбінація (з колекції клейнодів у Преображенському соборі в Петербурзі, А. Н. Поля в Катеринославі і Краківського музея): бердиш піднесений Богданови Хмельницькому, бунчуки, списи, лук і сагайдак зі стрілами. З битви залишилась тільки одна сцена: міцно і одразу спинив свого розбігшого ся коня козак, нагнавши свого ворога Татарина, що не міг втекти на своїй змученій коняці; нагнав, списом коле і... ще пильно придивляється ся: як би то не схибити. А той, проколений, судорожно запустив пальці у гриву свого коня, а друга рука аж спис ламле... Страшенно вирячені очи, розкритий рот від передсмертного нечуваного болю...

XI. Тип запорожця. Оклецькуватий „дядько“, кармазинник. Обличчє засмалене сонцем, обвіяне вітром, аж блищить, ніби дьогтем вимазане. За зеленим поясом стирчать пистолі, ріг з порохом висять, гаманець з тютюном, люлька; на голові здорова біла шапка, а сам він, закинувши рушницю за спину, самонадійно стоїть, притулив ся усім своїм здоровим тілом до якоїсь цегельної стіпи. Вінетка — виконанє присуду — забить кіями. До гармати привязаний винуватець і, ще один з козаків не встиг його добренько примотувати до гарматного колеса, а другий уже замахнувся кієм, за який ухопив ся обома руками; тільки взяв ся він, на жаль, так, як ніколи ніхто за кія не береть ся, та й попаде він не по козакови привязаному, а по стовпу. Перед гарматою довбиш торохтить у свої літаври і пильно до них придивляється, щоб дріботіне згучніш виходило, щоб не чути було, як кії свистять... Обіч стоять козакі і з певним, виробленим обставинами рівнодушєм дивлять ся на те, як перед їх очима зараз може убють чоловіка; джура, що веде пару коний напувати, теж зупинив ся, дивуєть ся своєю молодою душею, а он один козак тільки що мабуть приїхав, вбираєть ся злізти з коня і пильно-пильно придивляється до засудженого: може то побратим його вірний... Найкращі фігури — се довбиша і сього козака.

XII. Тип запорожця. Кремезний дід з суворо-насупленими бровами, чуприна на бік звисає. Здоровою мускулистою рукою держить він широкий ремінь від рушниці, а друга рука впала на ложу; вся конфігурація виявляє силу, спартанську звичку, аскетичний, односторонній погляд на мир. Мабуть дивлячись на таких молодців і казав пін Іван Лукянов, що хоч „вал земляной, по виду не крѣпок добре, да сидѣльцами крѣпок; люди в нем, что звѣри... Страшны звѣд, черны что арапы, лихи, что собаки — из рук рвут. Они на нас, стоя, дивлят ся, а ми пш и втрое, что таких уродов отроду не видали“. Вінетка — кресало, порохівниця, набойка і янш, знайдені проф. Яворницьким на місці Чортомлицької Січи, і сам острівок січовий після нариса д. Васильковського (був друкований колись у „Зорі“). Маленька купка землі, що виткнулась із Дніпрових хвиль, бурян здоровий по острову та декілька дерев — от і усе, що залишилось нам від того найгучнішого колись місця на Україні, відкіля розливалась навколо козацька воля. Тут, на сих берегах, купою енергічних і невпинних людей завязувались такі діла, що далеко потім виходили за межі

українські, розплутуючись і в північній суворій Москві, і в Варшаві пшній, і в далекому турецькому Царгороді; сюди лиццею Хмель прибігав шукати поради у січових братчиків та помсти за образу, а тепер... Тепер тут лише вітер иноді зашепоче високим буряном та рибалка, пристаючи у спеку до тїнистої сторони, замурмоче сумну пісню...

Подивись на кладовище	Всім до тих могил байдуже —
Де лежать мої сини...	І нема тїї руки,
Іх могили розмиває	Щоб як сьвято поховала
Повідь жодної весни.	Черепи і кістяки...

XIII. Задунайський запорожець (після Theodor Valegio, з альбому Наполеона III. в Парижі). Закинуті далеко від усього українського православного миру, примушені займати якесь подвоєне становище серед тих же самих Турків, бити яких возводилось в релігійну тезу, козаки довго не могли звикнутись з усім новим задля них, незвичайним. Вони берегли, яко ока, свою старовину, свої національні традиції, звичаї, одіж, а тим часом иші умовини накладали на них иші обовязки, примушували вносити нові елементи в усі сторони життя. І от перед нами стоїть один із тих викинутих за борт російською централізацією вояк; він ще зберіг українське убране, широкі штани, постолы-шкарбани, сорочку зі стяжкою, але поверх неї він надів уже не то турецьку не то молдаванську куртку. За спиною у нього рушниця, за поясом асортимент усякої зброї — кожну хвилину готовий він стати до бою за свою свободу.

Вінетка — чудово зроблений малюнок Дунавецької Січи (після нариса Хв. Вовка). Так і дихає розкішю, вільними багатствами дунайських гирл: тихо-тихо тече Дунай-річенька глибокая, відбиваючи і переломлюючи в своїх хвильках з травами береговими; поміж оситнягом та кугою курликають тисячі нирок, диких качок, чирків; там лїниво піднялась з місця дика гуска, що відпасла ся та ожиріла на вільних травах; високо у гору по-піднімались жайворонки, кабан шелестить поміж очеретом та дика коза вибіжить на сугорок і знов миттю сховаєть ся, стрибнувши у низ. А поміж усім сим незрівняним багатством блудить вільний чоловік, запорожець: і важко йому, сердешному, уклонятись якому-небудь турецькому азї, а ще важче, ще болячійше — схилити буйну голову під вічне ярмо московське...

Ой Москалю, ой Москалю!
 Ой, на що-ж ти худо робиш,
 А що наше славне Запороже
 Та в кінець переводиш?...

XIV. Старий дід запорожський (абшидований). Не пішов він ні до Спаса Межигорського в келію самотню спасати ся, не викопав собі і печерки малої серед пущі, а осів ся десь зімовничком та посмоктує люльку, згадуючи минуле буйне життя. „Голы, что бубны, нагіе, страшны абло... все голудба безпорточная — на ином и клока рубахи нѣт“ — малював його товаришів московський піп; ну, і на сьому дідови не важна одежа — та і навіщо вона на українському сонці: драна сорочка, старенькі штанці та пояс-мотузочка, от і все. Та і сам він старенький, хоч молоді ще дивлять ся його очі... Він — відживаючий представник минулих кривавих епох; він непомітний перехід від безмежних свавольців до тихих робітників культури; від вічного, хоч би й патріархального, опісля образу древне-грецького, піячення до важкої праці і в хаті, і серед поля, і у лісі та до родинних ідеалів; від нахабного захвату та рабівництва до кривавого заробітку хребтом... Вінетка — сідло, чапрак, порохівниця, кресало і — загнузданий журливий кістяк конячої голови. Може се й кінь тогож абшидованого запорожця? Лежить він десь під дощем та під вітром у далекому степу Буджацькому, кістки його хиже звіре порозтягало — а його пан колишній посиджує у ясний ранок на пасіці, задумав ся і тихо про себе промовляє: „То не кінь був — а братік рідний“!...

XV. Міщанин (після Рігельмана). А от скінчив ся козацький кровавий період; інші змагання виступили на сцену, інші інтереси панують серед суспільности. Віджив нарід буйні часи своєї молодости, розкидав злишок енергії, з'явились інші пани часу, інші типи — став торговельник на сцені. Типічне хитре обличчя Українця-сутужки; він посивів уже на торговельних підприємствах, нажив усячини чималенько, дочку добре заміж віддав, а бовкни хто при ньому про його добробут — як він зітхне і як він журно про свою недолю запечалуєть ся!... Вінетка — ярмарок. Стоять коні, вози, цимбалистий та скрипаль грають; Жид дивить ся на людей, байдужно стоячи під повіткою — не червина; чоловік з ярмарку гарбою поїхав, а там далеким сугорком другий куповані волки погнав.

XVI. Посполитий. Кріпкенький підстаркуватий уже чоловік, тихий, „плохий“, як кажуть. Немає в ньому диких інстинктів його товаришів, бо він і поле своє кохає, і пасіку, домівочку і в ті часи, коли невпинні січовики серед буйних оргій хвастовливо згадують криваві події, він стоїть з косою серед поля та набиваючи люльку з мошонки, відпочиває від тихої праці. Жовте поле відбивається на його сорочці, на обличчі; вільно йому та спокійно дихається серед необсяжного простору — і тільки чингалик біля пояса нагадує, що живе він в ту добу, коли непорушність особи обусловлюється не статутом та карним правом, а силою мускулів, коли не затихли ще сплески людських пристрастей... Вінетка — плугатир з волами, зімовник козачий, закинутий вільнолюбивим Українцем аж у саму середину степу; колодязь з журавлем і тут же зараз пооране поле, по якому слідом за плугатирем летить-підлітає гайворонє за червою.

XVII. Козачка (після Калняського) в щиро-національному вбранні. Вінетка — в останній раз напуває дівчина коня козацького на прощанє... Яка стара, більш-менш заїзджена тема, а тим часом яка вона вічно прекрасна! Скільки поезії вклав наш нарід у змалюванє сих хвилин і скільки дійсно чудових пісень з євангельською простотою малюють нам той момент і всю його психологію! Виїхав козак за околицю — вже зовсім готовий до походу: і з рушницею, шаблею, списом і з усією козацькою зброєю; виїхав і мов ненароком — дівчину біля колодязя зустрів. Вона йому ніби коня напуває, мішаючи сльози з росицею, а він, знявши шапку в сю врочисту хвилину, дивить ся і не надивить ся на своє сонечко яснє... „Далекі походи, трудні шляхи, дикі бої зі страшними ворогами робили те, що козаки далеко не завжди вертались до милої України, в холодок кучерявих вишень та під рясні кущі червоної калини. Багато з них трагічно гинули в диких степах від міткої вражої кулі або від шабель-яничарок — і наколи товариші не встигали вихопити тіла з вражих рук, залишалось тоді тіло, „козацькеє біле“ кинутим у безмежному степу, облите дощем, обвіяне вітром. І лежало воно там доти, доки з очей козацьких не виростав високий ковиль, а проміж ребер виповзала тирса-трава, що прикривала собою лицарські кістки замість червоної китайки... Надаремне тоді дівчина дожидала свого милого; не один день весною стояла вона в садочку під калиною та, замислившись, дивила ся в далечінь; не один раз вона садила любисток та хре-

щатий барвінок на щастє свого милого козаченька, не одну хустку вишила вона задля свого коханого... Уже вернув ся з походу один козак, вернув ся другий і третій, а її милого як нема та й нема“.

Ждала дівка козаченька
Та й ждять перестала...
Пішла-ж вона до Київа —
Черницею стала...

XVIII. Полковниця (з сучасного портрета) в пишному парадному убранні з молитовником у руках після польського звичаю. Вінетка — багата прочанка їде на богоміле у Київ до печерських угодників. Міцно злагоджений Ноїв ковчег на колесах, що тягнуть його аж четверо коний; з фургона висунулась пані, дає гроші сліпцеві з поводитирем; один узброєний козак їде біля візка, а другий далеко вперед проїхав шукати броду через річку. Спека. Лїниво піднімаєть ся курява з-під копит, собака плентаєть ся за візком і піший странник, обігнаний панею, зняв шапку та витирає піт з чола.

XIX. Григорій Савич Сковорода (після сучасного портрета). А от уже і провозвістник нової культури, чи найдавший нащадок, чи може навіть антипод вояки-запорожця. Надії: „Будем драти, пани-брати, з китайки онучі“ змінили ся иншими гадками:

А миѣ одна только в свѣтѣ дума,
Как бы умерти миѣ не без ума.

Козацьке войовницьке грімуче гасло:

Ей козаки, діти-друзі, молодці!

Прошу я вас — добре дбайте,

Од сна уставайте,

Руський Отче-наш читайте,

На лядські табури найжджайте,

Лядські табури на три части розбивайте,

Кров їх лядську у полі з жовтим піском мішайте,

Віри своєї християнської у поругу вічні часи не подайте —

замінило ся філософією: „Не ищи Творца за Индом, не ищи у верховій Нила, не будь ни вельможей, ни ростовщиком, ни Алкидом, ни пигмеем. Будь только человеком, слышишь?“ Все змінилось — і шабля та рушниця в мозолястих руках перетворились у книжку, обложену зеленим сапьяном та у „сладкозвучную свирѣль“ — сопілку.

Се він, Вар-Савва, що з проповідю раціональної моралі з'явився тоді, коли ще не уляглася курява з-під копит козацьких загонів; що промовляв цитатами „от Платона и от Сенеки“ до тих сьвіжо-спечених дворян, обсажених павним пірєм, що хапалися скорійше за всілякі способи вилізти на вишу ступінь єрархічну, ніж за суворі і строгі засади філософської етики. Вінетка — фоліанти, твори Сковороди і де кілька розмаїтих чернильних плям під назвою: „Український пейзаж“.

ХХ. Остатній з Могікан — кобзар-сліпець з малим хлопчиком поводитарем. Згуками своєї розсохлої бандури він проводить, мов сумним похоронним співом, усе минуле; дорікає своїм предкам, що не виробили собі засад розумного сїяння доброго зерна не для свого власного лише вжитку, а і для тих нащадків, що може жити-муть у інших умовах; дорікає їм за те, що з усіх богацтв вони залишили нам лише дивну поезію в піснях та оту розсохлу бандуру. І сам він, співець волі, виразитель національних страстей, виродився в безщасного, іноді хамуватого жебрака.

Невидючий і убогий,
З бідним гралом за плечем,
Він чвалає похливно
За малим поводитарем.

Із двора у двір заходить,
На бандурі виграва,
І під дзюки струн то псалму,
То про Лазаря співа.

„А заграй мені, кобзарю,
Про Підкову та Сожка,
Про Хмеля, про Дорошенка,
Ще й про грізного Сїрка!“

Ні, не знаю! Може грати
Попадевої біди,
Про Хому та про Ярему,
Та хіба Сковороди?

Як Чичіточка ходила
Гостювати до зятів?
Чи Міщанки, чи Дворянки —
Сих так, я-б тобі зумів!

Грай що хоч — бо й те ізгине,
Гей, ізгине, як туман...
Грай, мій лірник невидючий!
Грай, остатній з Могікан!

Вінетка — група кобзарів та лірників біля ярмаркових яток, бубон, торбан і бандура — розрізнені останки... історична спадщина!...

На передній обложці альбома — степом під хмарами летить козак. Вільно несеться він по широкому, маючи своєю запорожською киреєю та держачи спис на поготові; мало йому бігу конячого, хотілось би вітер перегнати! Закінчаюча вінетка — природний кінець: бундючий сваволі утихомиренє, невпинним бажанням смерть. Лежить кінь козацький з стрілою стирчачою, що аж до половини у бік влетіла; порвалася зброя, пасокою напоїв він

траву степову, витяглись напружено жили — і гайворонє, почувши багату здобич, з краканєм сїдає на теплий ще труп...

Альбом закінчений. До нього додано ще текст проф. Яворницького на мовах російській та французькій. Чому-ж немає нашої мови — і альбом же „Из украинской старины“? Найкращими з типів, котрі, треба зауважити, не завжди видержані, можна лічити писаря, міщанина, типи запорожців, посполитого; найбільше вдатні з історичних портретів: Гонта, Сагайдачний, Кисіль. Вінетки, чудові після виконання і замислу, майже всі хорують на невитревалість задніх плянів; де в яких із них вбачається спішність праці. Найкращі з них: Дунавецька Сїча, прощанє козака з дівчиною, рабуванє Умані, атака панцирних гусар, козацькі окопи та ретраншементи, виїзд на богомилє.

Д. Васильковський має на меті видати ще другий подібний альбом і тоді порушена тепер історична прагматичність буде заглаженою. Нам треба і треба як найбільше таких видань.

Харків, 29 цвітня 1900 р.

Гнат Хоткевич.

